

BRIELLE

DOOR

H. N. TER VEEN.

Den eersten April verloor Alva zijn bril. In deze gecomprimeerde les in vaderlandsche geschiedenis voor de jeugd, ligt méér besloten dan de simpele vermelding der roemruchte geuzendaad: het is tevens een aanduiding van de beteekenis, welke het Brielsche stedeke eertijds had voor het Hollandsche Gemeenebest.

Die beteekenis sproot voort uit zijn ligging aan zee en rivier. De Noordzee-visscherij was een belangrijke inkomstenbron. Van Alkemade vermeldt, dat de Briellenaars „Zig voornamelijk geneerd hebben „met de Visscherye ter zee, zoo ter Kabeljaauw-, als Haringvaart”.¹⁾ Gelegen aan den mond van de Maas, beheerschte het den toegang tot Holland, werd het bezocht door honderden handelsvaartuigen. In de 15e eeuw „krield” het van kooplieden uit Duitschland, Frankrijk en Spanje; de Schotten stichtten er een kolonie, terwijl de Noren er een eigen kerkgebouw bezaten.²⁾ Toen was er leven en vertier en „de „stadt inderdaad te nauwe... voor den harinckman ende coopman „van buyten”. Wagenaar noemt Brielle onder de voornaamste koopsteden uit het Noorden van Europa.³⁾

En nu? De breede, schilderachtige Brielsche Maas is een waterweg zonder beteekenis, waar men slechts zelden een visscherman bespeurt. Het levendige, bedrijvige Brielle van weleer is nu een doode stad, een doode stad aan een doode rivier; koophandel en visscherij zijn verdwenen.

Reeds in de 17e eeuw leest men van economischen achteruitgang, verneemt men klachten over „verloop van Koophandel, en neringe...”,⁴⁾ doch zoolang Brielle lag aan den toegangsweg tot Hol-

¹⁾ K. van Alkemade, Beschrijving van de Stad Brielle, Rotterdam 1729, I blz. 15 en 361.

²⁾ H. de Jager, Eene kerk te Brielsch-Nieuwland door de Noormannen gesticht. Ned. Arch. v. Kerkgesch. 1902, blz. 394 v.v.

³⁾ Wagenaar, Vaderlandsche Historiën, III, blz. 500.

⁴⁾ K. van Alkemade, Beschrijving enz. I, blz. 41.

land, behield het als haven steeds een zekere beteekenis. Het graven van den Nieuwen Waterweg echter beduidde het einde van de Brielsche Maas als scheepvaartweg en bezegelde den ondergang van den Brielschen handel. In onzen tijd van „Weltwirtschaft” is de zorg voor de groote verkeerswegen in de eerste plaats een zaak van landsbelang; na de opening van den Waterweg was het onderhoud van de Maas uit een oogpunt van volkswelvaart overbodig geworden. De Maas verzandde, het loodswezen werd verplaatst.

De visscherij bleef er tot in het midden der 19e eeuw van eenig belang, maar verminderde daarna tot een onbeteekenend bedrijf. Been tracht dit verschijnsel, voorzoooverre het de visscherij in den riviermond betreft, te verklaren door het verzouten van het rivierwater, doch dit kan niet de verklaring zijn van den ondergang van het geheele visschersbedrijf als men bedenkt, dat in de onmiddellijke nabijheid opkwamen Maassluis en Vlaardingen, welke als visschershaven een groote beteekenis hebben gekregen. De moderne visscherij eischt kapitaal en snelverbindingen; zij is slechts mogelijk, wanneer men gebruik maakt van goed uitgeruste schepen; het arbeidsveld ligt steeds verder van de havens verwijderd, zoodat het bedrijf weer grooter opbrengsten noodig heeft om het tijdverlies, daardoor ontstaan, goed te maken. Dit werkt het streven in de hand tot vergrooting van het afzetgebied, en tot een intensiever aanwending van kapitaal en arbeid. Maar dit alles stelt aan de haveninrichting en het spoorwegverkeer zulke hooge eischen, dat slechts enkele gunstig gelegen plaatsen met een ondernemende volkslaag in staat zijn, gesteund door de landsregeering, een dergelijk bedrijf leven in te blazen. In Brielle met zijn weinige kapitaalkrachtige burgers en zijn primitieve verbindingen was geen dezer voorwaarden vervuld.

Met den groei van elk economisch bedrijf gaat een functioneele differentieering gepaard, die zich maatschappelijk openbaart in sociale splitsing, in klasse-vorming. Dit proces is ook in het visschersbedrijf waar te nemen: daarin is weinig plaats meer voor den zelfstandigen visscherman, patriarchale vereeniging van arbeider, leider, ondernemer en handelaar.

In heel Brielle is er nog één visscher te vinden, die, vergeten als het ware in dezen economischen achterhoek, zich op de Noordzee waagt en daar het bedrijf uitoefent als weleer. Gesteund door zijn krachtig Godsvertrouwen, tracht hij voor zijn groot gezin het bestaan mogelijk te maken met behoud van eigen economische vrijheid. Maar tegen welken prijs! Elken Maandag trekt hij, slechts van zijn oudsten zoon vergezeld, de Noordzee op om niet vóór Vrijdag terug te keeren. Hoe groot zijn hun ontberingen, hoe primitief is hun levenswijze, hoe karig het inkomen. Geen van beiden slaapt langer dan drie uren per nacht, hoewel de vader reeds bij de zestig is. Het overige deel van

het etmaal is het waken en werken. Tegen welk loon? Een netto winst voor den visscher van gemiddeld *f* 15.— per week, nauwelijks genoeg om zijn gezin voor armoede te behoeden, te weinig om de onderhoudskosten van de schuit te betalen en deze te verzekeren. Het geheele gezin leeft, ondanks de waarlijk voorbeeldige levenswijze van ouders en volwassen kinderen „op hoop van zegen”, zonder uitzicht op een rustigen ouden dag, slechts vervuld van zorg voor den dag van morgen, levende als zoovele visschers elders, bij de gratie der geldgevers. „Vroeger behoorde Urk aan de Urkers, nu aan Goedkoop. En „op die manier leef ik ook”, aldus mijn zegsman, die cijfers noemde van schuld en aflossing, welke een triest beeld gaven van zijn sociale „vrijheid”. Het is duidelijk, dat een dergelijk bedrijf voor Brielle zonder economische beteekenis is, terwijl de weinige vaartuigjes, waarmede nog de riviervisscherij beoefend wordt, evenmin eenig gewicht in de schaal leggen.

Ook de industrie verdween vrijwel geheel. In 1858 kon men er nog wijzen op katoen- en zeildoekweverijen; men verwerkte er leder en tabak, brouwde er bier en maakte er schepen,¹⁾ doch het huidige Brielle telt, blijkens de, jammer genoeg niet gepubliceerde, uitkomsten der laatste beroepstelling, slechts drie bedrijven met meer dan tien arbeiders, de jongens medegerekend: de coöperatieve zuivelfabriek en de lijnbaan, ieder met twaalf arbeidskrachten, benevens de schelpkalk- en steenfabriek, die met ruim vijftig werkkrachten arbeid.

In het algemeen ontleent een stad een belangrijk deel van haar sociale waarde aan de mogelijkheid, dáár een deel van het geboorteoverschot van het platteland onder te brengen. Uit een demografisch oogpunt gezien, blijkt de afstootende kracht van het platteland meestal grooter dan de aantrekkende, waarvoor de verklaring eensdeels moet worden gezocht in het hooge geboortecijfer en dus in den sterken bevolkingsgroei, anderdeels in het economische feit, dat agrarische bedrijven in het algemeen slechts weinig arbeidsgelegenheid bieden. Wel is dat in de tuinbouwgebieden beter, doch de uitbreiding van dit bedrijf houdt bij lange na geen gelijken tred met de toeneming onzer bevolking, terwijl er bovendien de arbeid zwaar is en het loon geringer dan in de stad. Zoo trekken velen naar de stad om er den zwaarsten arbeid te verrichten, hetzij in de haven dan wel bij de industriele bedrijven. Doch de Brielsche bedrijven missen dit aantrekkingsvermogen. Alle lijden ze een min of meer anaemisch bestaan. Het grootste, de schelpkalk- en steenfabriek, moet een krachtigen concurrentiestrijd voeren in een klein afzetgebied, dat de Nederlandsche grens niet overschrijdt; het gevoelt steeds meer de nadeelen, die voortspruiten uit de slechte ligging van Brielle, nadeelen, die ten

¹⁾ Mr. J. C. A. Everwijn: Beschrijving van Handel en Nijverheid in Nederland. 1912 v. p.

slotte zwaarder blijken te wegen dan het aanvankelijke voordeel, toen men nog de grondstoffen aantrof in de onmiddellijke omgeving der fabriek.

Het gemis aan industrieën vindt zijn weerspiegeling in de sociale structuur van het stadje: in heel Brielle, ongeveer 3600 inwoners tellende, wonen nog geen honderd arbeiders, losse werklieden inbegrepen; in alle bedrijven tezamen werken tien jongens. Brielle is een stad zonder kinderarbeid, terwijl vrouwenarbeid er onbekend is; men zou kunnen zeggen: het is een stad zonder arbeidersklasse.

De eigenaardige sociale bouw van deze eenmaal roemruchte stad blijkt nog beter, wanneer men den arbeidersstand vergelijkt met dien der winkeliers. Rekent men de losse arbeiders mede, dan wonen er 97 arbeiders; maar het aantal winkeliers is bijna twee maal zoo groot en bedraagt 171. Er zijn 11 broodbakkers, d.i. gemiddeld één per 80 gezinnen; 6 barbiers „bedienen” de Brielsche bevolking. In andere steden meet men de welvaart harer bevolking af naar den welstand der arbeiders, maar in Brielle zou dat onjuist zijn. Hier dient men het oog te slaan op den vrijen middenstand, op de velen, die evenals onze visscher, hun zelfstandig bestaan uit een vroegere periode voortsleepen in den nieuwen tijd. Velen dezer winkelhouders trachten op verschillende wijzen hun inkomsten te vergrooten. Eén der barbiers is tevens timmerman en schilder, een ander woont samen met zijn moeder, die uit werken gaat en dooden aflegt. Meerderen gaan dagelijks het eiland Voorne rond, teneinde hun afzetgebied te vergrooten. Er zijn manufacturiers, waarvan de cliënteel voor het grootste gedeelte buiten de stad woont, maar dan toch steeds in de naaste omgeving.

Een zeer bijzondere bron van inkomsten vloeit voort uit de komst der Roomsche bedevaartgangers, die jaarlijks met duizenden de Geuzenstad bezoeken. Brielle is een Nederlandsch pelgrimsoord van beteekenis. In de onzekere tijden, volgende op de inneming der stad in 1572, hebben de geuzen 19 Gorkumsche priesters gevangen genomen, naar Brielle gevoerd, hier gemarteld en ten slotte gedood.¹⁾ Dit geschiedde den 9en Juli 1572 op een plek, even buiten de stad gelegen. Deze martelplaats nu is het doel onzer pelgrims. Des zomers ziet men ze op bevlagde en volgeladen booten het smalle haventje binnenstroomen. Aan de boot wachten huurauto's en rijtuigen om de vromen te brengen naar de kapel, gebouwd op het martelveld. Zij worden dwars door het stadje gevoerd tot vermaak der nieuwsgierigen, die voorzichtigjes haar gordijntjes op zij schuiven om door het spionnetje de „putters” te kunnen begluren. Verreweg het grootste deel bestaat uit vrouwen. In de kapel aangekomen, hooren zij van de

¹⁾ Dr. C. Veltenaar, Het kerkelijk leven der Gereformeerden in Den Briel tot 1816. blz. 75 v.v.

gruweldaden der geuzen en van den geloofsmoed der vervolgdén, van wie zij het gebeente, door de priesters voorgehouden, in vrome liefdekussen.

Dan gaan zij naar het ommuurde veld. In het midden ligt een vijvertje, met waterplanten begroeid. Een trapje voert er heen. Vele bedevaartgangers zijn er, die, geloovende in de wondere geneeskracht van het water uit dezen vijver, een glas hiervan ledigen of wel een fleschje er mede vullen om het thuis te kunnen doen dienen tot herstel van een lieve zieke. Het is een eigenaardig gezicht, rustiger en niet zoo geweldig als in Lourdes, maar niet minder treffend.

In de middagrust doen de bedevaartgangers zich te goed in een der koffiehuzen, langzamerhand in de buurt der kapel verzeen en koopen ze gedenkpenningen in nabije kraampjes. En telkens weer kammen zich er over verbazen, dat de Katholieke kerk, in wier schoot de kunstenaar zich ook tegenwoordig nog zoo veilig voelt, op het gebied der kleine religieuze kunst zoo onvruchtbaar blijkt. Hoe onbeduidend zijn de penningen, hoe smakeloos de gewijde voorwerpen. Doch hierover maakt de kramer zich geen zorgen; hij en de koffiehuishouder verheugen zich slechts over de koopkracht der bedevaartgangers.

Zoo ook de winkeliers. Hun etalages zijn ingericht naar densmaak der pelgrims, hetgeen men vooral bespeurt bij de koekbakkers, die voor deze gelegenheid zelfs rood gekleurde „bloedkoekjes” aanbieden. „Heel Brielle leeft van de processies”, meende één der voor-aanstaande Briellenaars en, al is dit wel wat stout gezegd, toegegeven moet worden, dat het jaarlijksche bezoek der 12.000 bedevaartgangers voor de Geuzenstad een vrij belangrijke inkomstenbron vormt. Zij vertoeven er evenwel te kort dan dat ze den strijd om het bestaan van de ruim honderd winkeliers veel zouden kunnen verlichten. Vraagt men dan ook den doorsnee-Briellenaar, waarvan het stadje tegenwoordig leeft, dan spreekt hij zelden over de pelgrims, doch luidt veelal het antwoord: „We eten elkaar op; de gegoede burgerij is verdwenen, zoodat de winkeliers en de baasjes op elkanders klandizie „zijn aangewezen.”

Deze bazen, waaronder men te verstaan heeft de voor eigen rekening werkende ambachtslieden, vormen een niet minder eigenaardig sociaal element in dit opmerkelijke stadje. Hun aantal is nog grooter dan dat der winkeliers en hun bestaansstrijd is niet minder zwaar. Ze zijn als het kader van een gedemobiliseerd leger en toch neemt hun aantal nog steeds toe. Verschillende oorzaken zijn ter verklaring van dit verschijnsel aan te wijzen, oorzaken zoowel van psychischen als van socialen aard. In het algemeen gesproken heeft de Briellenaar een vrij krachtig gevoel van eigenwaarde, waardoor bij velen de wensch naar standsverbetering wordt verlevendigd. In een dergelijke miniatuur-samenleving zijn steeds zooveel standen als de stad gezinnen

telt. Doch de maatschappelijke scheidingen zijn er weinig scherp: de patroon en zijn knecht arbeiden meestal samen in goede harmonie en bespreken de werkzaamheden als gelijkwaardige mannen van gelijke ervaring; uit dit gevoel van kameraadschap ontstaat niet dat van gelijkwaardigheid, hetgeen de ondernemenden onder de knechts er toe kan doen besluiten „voor zich zelf te beginnen”. Economische bezwaren zijn er weinige, want in dit stadje behoeft het zelfstandige bedrijf slechts weinig kapitaal; als knecht bezat de nieuwe baas reeds voldoende gereedschap; in vakkennis is hij veelal niet de mindere van zijn vroegeren patroon, in ondernemingsgeest wellicht zijn meerdere. De laatste stap naar de begeerde zelfstandigheid wordt in deze doode stad, waaruit zooveel bedrijven zich hebben teruggetrokken, zeer vergemakkelijkt, omdat er licht een werkplaats valt te huren: meerderen arbeiden in een verlaten pakhuisje, dat hun wekelijks niet meer dan 75 cent aan huur kost.

Toch blijft het een raadsel, hoe zij allen een bestaan vinden. De jongeren onder hen zoeken ook arbeid buiten de stad; daar vestigen zich op den verbrokkelden bouwgrond jonge tuinbouwbedrijven en valt ook voor den ambachtsman nog wel wat te verdienen. De ouderen moeten evenwel leven van wat de stad zelf aan arbeid biedt. Dit leidt tot een eigenaardige economische onvrijheid. De winkeliers toch, zuinig op hun weinige klanten, trachten deze, voor zooverre het ondernemers zijn, te binden door de voorkomende werkzaamheden steeds onder hen te verdeelen. De bazen van hun kant, eveneens begeerig naar werk en bevreesd klanten te verliezen, voelen zich genoodzaakt, steeds bij hun werkgevers te koopen. En daar de onderlinge contrôle zeer scherp is, ontstaat er koopdwang in deze kleine maatschappij, waar het zg. „vrije” beroep domineert; een dwang dus uit vrijheid geboren.

Naast den winkelstand en dien der kleine ondernemers, welke beide zijn te beschouwen als rudimenten van een ineenschrompelenden socialen bouw, is de groep der ambtenaren steeds versterkt, hetgeen kenmerkend is voor onzen tijd met zijn ver doorgevoerde overheidsbemoeiing. Naarmate overheidszorg voor de jeugd, de arbeiders en de ouden van dagen toenam, kreeg de stad Brielle als administratief middelpunt van het eiland steeds meer beteekenis. Men treft er behalve het Kantongerecht den Raad van Arbeid en de Gezondheidscommissie, 2 Rijksontvangers, 2 bewaarscholen, 4 lagere scholen, een vakschool voor meisjes met 8, een ambachtsschool voor jongens met 17 en een H.B.S. met 14 leerkrachten. Het contingent der ambtenaren wordt nog vergroot door het personeel van het post- en telegraafkantoor, van de gemeentelijke waterleiding, de gasfabriek en van de N. V. Electriciteits-Maatschappij „Voorne en Putter”. Sommigen achten Brielle een ambtenarenstad gewor-

den en inderdaad is het aantal ambtenaren er vrij groot, hetgeen voor de stad niet zonder beteekenis is. Met hun vast inkomen vormen zij een deel van het koopkrachtige Brielsche publiek; de meesten hunner zijn rijksambtenaar en brengen dus geld in. Zij mogen voor het economische leven dan geen motorische beteekenis hebben, winkelier en ambachtsman zien hen gaarne komen. Doch met hun economische is de sociale beteekenis der ambtenaren nog niet volledig aangegeven. Juist omdat zij, in het algemeen gesproken, behooren tot de slechtst bezoldigde intellectueelen, wier maatschappelijke vrijheid ten gevolge van hun ambtenaar-zijn betrekkelijk groot is, kunnen de strijd lustigen onder gunstige omstandigheden in het maatschappelijk leven een vooraanstaande plaats innemen. Wat zou de geschiedenis van het socialisme in Nederland er anders uitzien, indien deze beweging onder de kleine ambtenaren niet zoovele apostelen gevonden had! Ook in Brielle was het een ambtenaar, die daar, zij het ook kortstondig, eenig leven heeft kunnen inblazen aan de socialistische beweging.

Als laatste maatschappelijke groep in Brielle dient te worden genoemd die der renteniers en pensioen-trekkende ouden van dagen. De rustende boeren uit de omgeving slijten gaarne hun laatste dagen in het stille stadje; de oude zeeman zoekt er zijn laatste „thuis” in het Asyl, in 1872 gesticht ter herinnering aan het derde eeuwfeest van Brielle's bevrijding. Oude vrouwtjes ten slotte, voor zooverre het stadgenooten zijn, kunnen opgenomen worden in het „Vrouwenhof”, waarvan de gevelsteen den belangstellenden voorbijganger vertelt:

„Dit Vrouwen Huis is
Geheel Vernieuwd En Met
Twee Oude Vrouwen Vergroot
Door Leendert De Witt...”

Zoo is Brielle een stad van winkeliers en kleine ondernemers, van ambtenaren en ouden van dagen, maar vrijwel zonder industrieelen, zonder kooplieden en zonder een krachtige arbeidersklasse. Nóg zijn er de koopmanshuizen met hun fraaie gevels, hun forsche gebeeldhouwde eiken deuren, hun marmeren gangen, hun zalen en plantsoenachtige tuinen, maar de koopman zocht ruimer veld voor zijn energie en liet de Briellenaars achter, verlegen met hun huizen, hun stad en haar tradities. Met nauwelijks 3600 inwoners beschikt Brielle over 936 huizen en 7 kerken. De machtige St. Katherijnekerk, welker toren een wijden omtrek beheerscht, biedt plaats voor eenige duizenden geloovigen, doch wordt des Zondags door nog geen honderd gefrouwen bezocht, die komen luisteren naar het woord van den orthodoxen predikant. De synagoge, waarvan de eerste steen gelegd werd in 1871, wordt in het geheel niet meer als zoodanig gebruikt daar met den ondergang van den handel de Joden vertrokken.

De Joden hebben vaak een belangrijke plaats ingenomen in het productiestelsel, minder door hun aandeel in de voortbrenging dan wel in den ruil¹⁾; de geschiedenis kent meerdere voorbeelden, dat hun verplaatsing gepaard ging met den ondergang van den handel. Zoo-
 iang Brielle nog een zekere beteekenis als handelsstad bezat, vormden de Joden daar een vrij belangrijk deel der bevolking; in 1859 woon-
 den er nog 140, die 3.30 percent der totale bevolking uitmaakten. Maar in het stervende Brielle was geen plaats meer voor de handeldrijvende Joden.

Trouwens, ook in verband met hun bijzondere geaardheid, bood Brielle den Israëlieten weinig aantrekkelijks. Aangaande de Joodsche psyche, in vergelijking met die der overige Nederlanders, staat ons zeer bruikbaar materiaal ten dienste, eenerzijds ontleend aan de bekende enquête van Heymans en Wiersma, anderzijds aan een soortgelijk onderzoek bij de Joden van Dr. Leydesdorff²⁾. Uit een vergelijking van de in percenten uitgedrukte uitkomsten blijkt de meerdere beweeglijkheid, impulsiviteit, heftigheid en prikkelbaarheid der Israëlieten, alsook hun grootere lust tot uitgaan en hun mindere huiselijkheid. Voor zulken is de groote stad het sociale milieu bij uitnemendheid en het is dan ook psychologisch verklaarbaar, dat velen uit Brielle vertrokken, waar in 1920 nog slechts 22 Israëlieten aanwezig waren, die 0.58 % der bevolking vormden.

Duidelijk nog wordt de Joodsche uittocht aangetoond door de volgende cijfers. Het inwonertal van Brielle is sedert 1859 voortdurend verminderd; het bedroeg op 31 December van:

1859	1869	1879	1889	1899	1909	1920	1925
4232	4196	4440	4286	4162	3796	3799	3637

Hieruit blijkt, dat het aantal Briellenaren van 1859 tot 1920 daalde met 10.2 percent; doch het getal Israëlieten verminderde in datzelfde tijdvak met 84.3 percent!

Zoo ging de economische afbrokkeling hier gepaard met een demografische, welke weer een eigenaardige wijziging bracht in de samenstelling en daardoor in den geest van de groep. De demografie heeft aan dit laatste weinig of geen aandacht geschonken; voor haar is de getalswaarde der volksverschijnselen hoogste en dus laatste doel. Doch de sociografisch georiënteerde onderzoeker vraagt meer, kijkt verder. Voor hem zijn de demografische uitkomsten uitgangspunt — hij speurt naar hun sociaal effect. Dit is zeer zeker ook van psychischen aard: het overheerschen van de jongeren of de ouderen in een groep is een demografisch feit, dat zich psychisch manifesteert

¹⁾ Werner Sombart: Die Juden und das Wirtschaftsleben, 1920. blz. 25 v.v.

²⁾ Dr. J. Leydesdorff: Bijdrage tot de speciale psychologie van het Joodsche volk. Groningen, 1919.

in een meerderen of minderen graad van emotionaliteit, beweeglijkheid of ondernemingslust, hetgeen weer van sterken invloed zijn kan op het maatschappelijk leven.

De wijziging in de samenstelling der Brielsche bevolking werd voltooid door het wegtrekken van het garnizoen. Tot in den wereldoorlog bezat Brielle een zekere beteekenis als vesting en nog duiden de mooi begroeide wallen, ingesloten door een schilderachtige vestinggracht, op zijn vroegere beteekenis voor onze landsverdediging. Doch in 1922 werden de kazernes gesloten en een jaar later vertrokken de onderofficieren, tot nadeel van de stad en tot verdriet van de jongere vrouwelijke bevolking, wier huwelijkskans alweer daalde. Of zou het toevallig zijn, dat het percentage van de gesloten huwelijken na 1922 zulk een opvallende inzinking vertoont?

Huwelijken per 100 der gemiddelde jaarlijksche bevolking.

	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Brielle	0.66	0.74	0.83	0.76	0.85	0.91	0.91	0.94	0.58	0.59	0.38
Amsterdam	0.85	0.87	0.86	0.82	0.95	1.05	1.02	1.06	0.98	0.94	0.85
Nederland	0.66	0.72	0.74	0.73	0.85	0.94	0.91	0.87	0.80	0.78	0.74

De jonge levens trekken weg, de rustzoekenden komen. Het is, vooral ten gevolge van de gebrekkige inrichting der gemeentelijke statistiek moeilijk, dit met cijfers te staven. De desbetreffende gegevens vermelden slechts het demografische feit van vestiging en vertrek.

Overzicht van de volksbeweging in Brielle, van 1915—1925.

	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	Totaal
Vertrekkenden .	248	259	365	349	495	385	381	320	319	314	285	3720
Vestigenden. .	214	225	313	375	360	373	365	235	217	243	272	3192

Van 1915 tot en met 1925 vestigden er zich jaarlijks gemiddeld 7.6 percent der bevolking, doch het gemiddelde percentage der vertrekkenden bedroeg 8.9. Beide cijfers zijn zeer opmerkelijk en geven recht tot deze eigenaardige conclusie: de bevolking in dit doodsche stadje met zijn Middeleeuwsche rust is beweeglijker dan die der groote steden.

Schijnbaar in strijd hiermede is de maatschappelijke rust, die ons in Brielle op velerlei gebied tegemoet treedt; doch wanneer men rekening houdt met de psychische gevolgen van den eigenaardigen opbouw der Brielsche bevolking, dan is veel verklaard: de energieken trekken weg. Vraagt men aan de Directie van de Vakschool voor Meisjes en van de Ambachtsschool, waar de oudleerlingen blijven, dan blijkt, dat het grootste deel der Brielsche jonge mannen en vrouwen, van die

scholen afkomstig, na enkele jaren het stadje verlaten. En als men bedenkt, dat beide onderwijsinrichtingen samen ruim 300 leerlingen tellen, voor een groot deel uit de Brielsche arbeiders- en kleine-middenstandsgezinnen afkomstig, dan is het duidelijk, dat dit afvloeien der jeugd een nadeeligen invloed moet hebben op den ondernemingslust van de groep.

Brielle is een rustoord. Allen, die door de sterke beweging van het maatschappelijk leven opzij geduwd zijn in een kalmer bedding, vinden in Brielle hun rust. Opmerkelijk is dan ook het groote percentage van de ouden van dagen in den opbouw der Brielsche bevolking.

Percentage der 65 jarigen en ouderen in den bevolkingsopbouw (Volkstelling 1920).

Nederland		gemeenten met 5000 inw. en minder		gemeenten met meer dan 100.000 inw.		Brielle	
m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.
5.55	6.22	6.59	6.59	4.59	6.08	8.65	9.57

In weinig Nederlandsche gemeenten is het percentage van hen, die sterven op een leeftijd van 80 jaren of ouder, zoo hoog als in Brielle. In Amsterdam, met zijn uitmuntenden gezondheidstoestand der bevolking, hadden in 1922 slechts 13.12 percent der overledenen een leeftijd bereikt van 80 jaren of hooger; in Brielle 34.09 percent!

Sterfte van ouderen dan 79 jaren, in percenten van de totale sterfte.

	Amsterdam	's-Gravenhage	Egmond a/Z. *)	Brielle *)	Nederland
1922.....	13.12	13.72	16.36	34.09	13.85
1923.....	12.23	14.47	15.25	30.00	13.54
1924.....	12.40	13.18	19.23	21.74	14.03
1925.....	13.50	14.65	24.07	23.25	14.55

*) Hier is een tehuis voor oude zeelieden.

Het behoeft nauwelijks betoogd, dat in een dergelijke plaats het geboorte-cijfer gering moet zijn. Hoewel het Brielsche huwelijkscijfer volstrekt niet lager is dan het Nederlandsche gemiddelde, staat de nataliteit daar ver beneden.

Levend geboren en per 100 der gemiddelde jaarlijksche bevolking.

	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Brielle	2.07	2.14	1.78	2.14	1.49	2.54	2.30	2.05	2.03	1.95	1.51
Amsterdam	2.15	2.30	2.19	2.11	1.93	2.29	2.23	2.03	2.03	1.99	1.90
Nederland	2.62	2.65	2.60	2.48	2.42	2.81	2.73	2.58	2.59	2.48	2.40

Het lage geboortecijfer is niet alleen het gevolg van kunstmatige beperking van het kindertal, doch vindt tevens zijn oorzaak in de omstandigheid, dat velen eerst op lateren leeftijd of in het geheel niet huwen.

In dit stadje zonder belangrijke bestaansmiddelen verzwaart het huwelijk niet alleen den levensstrijd der huwenden, het heeft vaak ook verarming der ouders ten gevolge, die zonder voldoende steun van hun kinderen achterblijven. En juist in dergelijke kleine steden, waar het familieleven een zoo groote plaats inneemt, waar de contrôle der stadgenooten steeds onmiddellijk wordt gevoeld, werken liefde tot de naaste familie en vrees voor achteruitgang dikwerf samen om de kinderen langen tijd van het sluiten van een huwelijk te weerhouden. Opvallend groot is dan ook het aantal Brielsche gezinnen, waarin reeds volwassen ongehuwde kinderen blijven samenwonen met hun ouders. Het gezin is daar niet uitgegroeid, doch verstart midden in zijn bloei. Sterven de ouders, dan blijven de kinderen samenwonen bij gemis aan eigen levensdoel. De krachtige stimulans tot maatschappelijken vooruitgang, d.i. de zorg voor het gezin, is verschrompeld tot den wensch, niet in welstand te verminderen. In dergelijke „steriele” gezinnen, waar de ongehuwde kinderen zijn blijven samenwonen met de ouders, of wel bejaarde broers en zusters hun leven slijten in de enge beslotenheid van hun woning, ver af van het volle leven, groeit nieuwsgierigheid, geboren uit gebrek aan afwisseling. Zoo wordt de maatschappelijke contrôle, die men in een kleine plaats steeds om eigen leven voelt gespannen, nog versterkt. Zulk een milieu kweekt eerbied voor het gemiddelde, werkt remmend op het onthuilend zieleleven, verjaagt de jongeren, vooral de krachtige naturen onder hen; voor initiatief is hier minder plaats.

Het Brielsche volksleven heeft daardoor een gelijkmatigheid gekregen, een evenwichtigheid, die den rustzoekenden groot-stedeling weldadig aandoet. Men treft er in het onderlinge verkeer een gemoedelijkheid, kenmerkend voor een groep zonder scherpe klasse-tegenstellingen, waarin de ouderen domineeren. Noch de onrust der jeugd, noch ook de wil eener strijdlustige arbeidersklasse brengt rimpeling in het maatschappelijk leven van Brielle, dat geen waarlijk rijken kent, maar ook geen armen, althans niet in de laatste jaren. Want dit is het opmerkelijke in de sociale ontwikkeling van het stadje: de algemeene economische achteruitgang is hier gepaard gegaan met een verheffing van den vierden stand. Doordat de waarlijk rijken en aanzienlijken wegtrokken, werd het den kleinen man steeds meer mogelijk zich maatschappelijk te doen gelden. Deze sociale verheffing ging vergezeld van een economische. Vóór den oorlog verdiende een Brielsche arbeider wekelijks 10 tot 11 gulden, doch tegenwoordig varieert zijn loon tusschen 20 en 25 gulden. Bovendien zijn de woningtoestanden

zeer verbeterd, terwijl de huren slechts weinig omhoog gingen; men huurt er nu een vrij huisje met tuintje voor *f* 2.50 tot *f* 3.— per week.

Vergelijkt men in Brielle den toestand der arbeiders met dien van de veel talrijker groep der kleine middenstanders, dan zijn de eersten het sterkst vooruitgegaan. Maar juist die verbetering hunner economische positie heeft het klassegevoel der arbeiders verzwakt en hun strijd lust verminderd; 'het is alsof deze zijn' weggesmolten in de koesterende warmte van den verhoogden welstand. Er wonen in heel Brielle niet meer dan 50 georganiseerde arbeiders, verdeeld over 6 vakvereenigingen! Slechts één werknemer is er als Rooms-Katholiek georganiseerd. Is de huisvrouw goed — haar eigenschappen toch zijn veelal beslissend voor de welvaartsweerspiegeling in het gezin — dan heerscht er in het arbeidersgezin een zekere mate van welstand, welke een behagelijke tevredenheid ten gevolge heeft. Wel stemt men rood (er zijn twee socialistische raadszetels, twee abonné's op Het Volk en 45 op de Rotterdamsche Voorwaarts), maar een bewuste socialistische beweging valt niet op te merken; volgens sommigen wegens gebrek aan goede leiders, maar de voorgangers zeggen: „De menschen zijn dood, ze hebben geen belang-„stelling voor hun eigen toestand, je krijgt hier de arbeiders nooit bij „elkaar. Als we een vergadering beleggen, komen er evenveel anders-„denkenden uit nieuwsgierigheid; 't is hier te gemoedelijk.” Brielle kent een socialen vrede, in een levende stad ondenkbaar: bij menschenheugenis is er nog nimmer een werkstaking geweest.

Enkele cijfers betreffende de laatst gehouden Kamerverkiezing.

Lijst		Lijst	
5: Ds. Lingbeek (St. Ger.)....	33 st.	10: H. Kolthek (Soc)	geen st.
14: Dr. J. Schokking (C. H.) ..	258 „	11: D. Wijnkoop (Comm.).....	4 „
16: A. Braat (Pl. B.)	61 „	12: J. ter Laan (S. D. A. P.)..	324 „
23: Dr. D. A. P. Koolen (R. K.)..	122 „	22: H. P. Marchant (V. D.)...	175 „
27: H. Colijn (A. R.)	163 „	26: H. C. Dresselhuys (V. B.)	414 „

Hand in hand met de toeneming van de welvaart der arbeiders gaat het verschijnsel van het verdwijnen der armen. Wel zijn er enkele alleenstaande ouden van dagen, die steun behoeven en ook enkele weduwen, maar armlastige gezinnen kent men er niet. De werkloosheidsuitkeering, die overigens jaarlijks slechts enkele honderden guldens vraagt, behoedt de arbeiders voor gebrek. Tot in den oorlog verstrekten men den Brielschen armen voedsel gedurende den winter, doch dit is overbodig geworden; in het gebouw der spijskokerij zetelt nu de administratie der waterleiding. Eertijds gebeurde het meermalen, dat een bemiddeld ingezetene zijn feesten vierde door den armen een extra maaltijd te verschaffen; tegenwoordig is dat niet meer mogelijk wegens gebrek aan armen.

In één opzicht is het leven van den Brielschen arbeider zwaarder dan dat van zijn vakgenoot uit de groote stad: zijn arbeidsdag is

aanzienlijk langer. De groote stedelijke bedrijven mogen zich in hun ontwikkeling belemmerd voelen door de wet op den achturigen arbeidsdag, de groei van vele Brielsche bedrijfjes wordt er niet door tegenhouden, omdat deze wet hier zeer mild wordt toegepast. De gemiddelde arbeidsdag duurt hier in vele bedrijven 10 uren, hetgeen te verklaren is uit de sociale en in het bijzonder de economische verhoudingen. Reeds werd gewezen op den geringen strijd lust der arbeiders en eveneens op de zwakke arbeidersorganisatie. De maatschappelijke afstand tusschen de meeste kleine ondernemers en hun knechts is zoo gering, dat men hier nauwelijks kan spreken van twee partijen met onderling strijdige belangen. Het is, vooral in de door concurrentie bedreigde bedrijven, hun beider belang veel en hard te werken; zoo althans verstaan het de Brielsche arbeiders, waarvan een vooraanstaand werkgever getuigde: „Ze zijn zeer arbeidzaam en geven zich geheel”.

Toch zou het onjuist zijn te meenen, dat in dezen microcosmos het standsverschil zou zijn verdwenen; een Briellenaar meende zelfs 37 standen te kunnen onderscheiden. De praktijk van het leven moge de groepen wat dichter naast elkaar gebracht hebben en de sociale scheidingen wat verdoezeld, ze zijn niettemin aanwezig; er is verschil in levenshouding, dat op dieper liggende verschillen wijst. Een typisch voorbeeld. Arbeiders zoowel als kleine ondernemers zijn lid van een onderling ziekenfonds. Deze instelling verheugt zich in een blakenden welstand, niet alleen omdat simulatie in deze kleine maatschappij met haar scherpe onderlinge contrôle onmogelijk is, doch niet minder door de kameraadschappelijke verhouding tusschen de leden. Zoo is het mogelijk, dat het fonds vaak meer uitkeert, dan waartoe het reglementair verplicht is, terwijl de leden, ondanks deze vrijgevigheid, meermalen gedurende de wintermaanden worden vrijgesteld van de betaling der contributie. Welnu, geen ondernemer zou er aan denken in geval van ziekte zijn rechtmatig deel te innen, tenzij hij het heel, heel erg noodig heeft! Dit verschil in houding is een uitvloeisel van standsgevoel, zij het dan zonder economische basis; het is meer een zaak van decorum dan van innerlijk cultuurverschil, meer een historische nawerking dan een onmiddellijke sociale reflex.

Daaruit is ook het eigenaardige verschijnsel te verklaren, dat men in Brielle zooveel waarde aan het uiterlijke hecht. „Gaaf men op het „uiterlijk af”, zoo verklaarde mij een Brielsch ingezetene, „dan krijg men van de welvaart dezer stad en van de bewoners een veel te „gunstigen indruk; ieder woont en kleedt zich hier boven zijn stand”. Meerdere voorbeelden zijn aan te halen van families, die, vrezende voor minder te worden aangezien dan ze eenmaal waren, hun te groot huis blijven bewonen, hoewel het hun onmogelijk is het te onderhouden.

Het standsgevoel is ook in Brielle niet zonder dynamische betekenis, in zooverre het 't streven naar sociale verheffing ook daar in de hand werkt. Nu door de gebrekkige economische ontwikkeling van het plaatsje de gewone stimulans tot vooruitgang ontbreekt, wordt de begeerte naar standsverheffing juist wakker gehouden door de niet geheel verdwenen standsverschillen. Het uitmuntend verzorgde onderwijs, dat sluit met een Vakschool en Hoogere Burgerschool, wijst den Briellenaren a.h.w. den weg naar den socialen vooruitgang. Ook de kinderen van de minstgegoeden kunnen hier een opleiding genieten, die hun den sprong naar boven vergemakkelijkt; daarvoor getroosten zich vele arbeiders zoowel als kleine middenstanders groote opofferingen. Van een kolendragersknecht bv., met drie dochters gezegend, bezoekt er één de Vakschool, een andere de Normalschool, terwijl de derde leerlinge is der Hoogere Burgerschool. Het is een zeldzaamheid als een Brielsch meisje gaat dienen; de meeste in Brielle werkzaam zijnde dienstboden komen uit de omliggende gemeenten. De Brielsche jeugd, uitgerust met de beste geestelijke wapenen voor den maatschappelijke strijd, vliegt uit en zoekt vooral in de steden Rotterdam en 's-Gravenhage zich een plaats te veroveren; de kloeken zijn voor de Brielsche samenleving verloren. Mede daardoor draagt deze dan ook het stempel der bedaagde bezadigdheid.

Er zijn er, die de Briellenaars vroolijk en luchthartig noemen, die spreken van „onze Brielsche luchthartigheid”¹⁾ doch is deze typeering wel geheel juist? Opgewekt, vriendelijk en voorkomend zeker, nieuwsgierig en praatlustig ook — het is opmerkelijk hoe uitmuntend zich ook de eenvoudigen weten uit te drukken — maar vroolijk? luchthartig? Men bezoeke eens hun feesten. Er moge een zekere gemoedelijkheid heerschen, de ware feeststemming is er slechts zelden te bespeuren. „'t Lijkt steeds eerder een begrafenis”, zoo oordeelde een der geestelijke verzorgers. „Ik leef veel met ze mee, maar heb slechts zelden „vroolijkheid en nog nimmer iets grappigs meegemaakt”. Vroeger schijnt dat anders te zijn geweest. Ouden van dagen herinneren zich nog, hoe, als de kermis jaarlijks feestelijk werd ingeluid, pleinen en straten gevuld waren met een vroolijke menigte, die danste en rondsprong bij de vele straatorgels. Maar tegenwoordig is zelfs de kermis niet in staat de stille Brielsche vree te verstoren. „De tweede varkensmarkt, vroeger jaren een tweede kermis, waarbij heel wat ambachtslui een vrijen dag hadden, en bij mooi weer het moeite kostte door de „Vischstraat te komen, liep nu zoo stil mogelijk ten einde. . . Wat een „verschil nu of veertig jaar terug. Toen stonden onze winkeliers van „'s morgens 8 tot 's avonds 7 uur achter de toonbank, en ontbrak „gelegenheid om het middagmaal te gebruiken. En nu? Vraag het

¹⁾ Joh. H. Been: Op het punt van te vergaan (Vr. v. d. Dag 1896, blz. 297).

„onzen winkeliers maar eens en zij zullen u antwoorden: het was een „dooie boel!”

Neen, vroolijkheid en luchthartigheid zijn niet de kenmerkende eigenschappen van het Brielsche volkje; ze zouden trouwens ook psychologisch moeilijk te plaatsen zijn in een bevolking, die economisch nauwelijks staande blijft en waarbij de ouderen een zoo dominerende rol vervullen. Het is eerder alsof het zorgvolle bestaan reeds drukt op de houding der jeugd. Op de scholen hebben ook de nieuwelingen onder de docenten zelden moeilijkheden met de orde; men acht daar de kinderen ijverig en bescheiden, wat stil en bedeesd, met meer ontzag voor den onderwijzer doch met minder initiatief dan de grotestadskinderen. „Men zou in de kinderen wat meer ondernemingsgeest „wenschen. Ze zoeken zoo weinig zelf, ook als ze klaar zijn. Dan „blijven ze maar zitten en wachten,” verzekerde de Directeur van een groote Brielsche onderwijsinrichting. Is dit het materiaal, waaruit luchthartige treurnieten zullen groeien?

Veel meer kenmerkend voor het openbare leven is de groote verdraagzaamheid der Briellenaars. In deze Geuzenstad vertelde mij een Katholiek winkelier: „Ze zijn hier reuzenverdraagzaam; nergens worden wij, Katholieken, van uitgesloten. Dat heeft ten gevolge, „dat hier een nauwer contact is tusschen Katholieken en de overige „bevolking dan gewoonlijk het geval is. Toch is dat niet uitsluitend „tot voordeel van ons: gemengde huwelijken komen hier vrij veel voor, „tot nadeel van de Kerk.” Deze overweging zal er de Brielsche Katholieken mede toe hebben aangespoord, hun teruggetrokkenheid, overal in ons land zoo sterk waarneembaar, ook in Brielle vol te houden. Er is, behalve een Katholieke lagere school, ook een Katholieke voorbereidende school. Op de vakschool voor meisjes zijn alle leerlingen Protestant, althans niet Katholiek; verschijnt er al eens een Katholiek meisje, dan kan men er verzekerd van zijn, dat ze na eenige weken weer verdwenen is; ook op de ambachtsschool zijn slechts weinige Katholieke leerlingen.

Verdeeling der bevolking van 1920 naar den godsdienst, in % der totale bevolking.

	Ned. Herv.	Ger. Kerk	R. Kath.	Israël.	Overige kerken	Niet tot een kerkgen. beh.
Brielle	71.89	8.66	11.50	0.58	2.50	4.87
Nederland	41.17	8.33	35.61	1.68	5.44	7.77

De Brielsche bevolking maakt het overigens haar Katholieken medeburgers wel zeer gemakkelijk en vermijdt systematisch alles wat een gemeenschappelijk handelen in den weg zou staan. Het sterkst blijkt dit wel bij de viering van de gedenkfeesten ter herinnering aan

de inneming van Den Briel. Toen er plannen gemaakt werden tot de viering in 1872, hadden de Katholieken aanvankelijk ernstige bezwaren tot het mee herdenken van een gebeurtenis, waaraan voor hen ook bittere herinneringen verbonden zijn.¹⁾ Doch men heeft het den Katholieken ten slotte mogelijk gemaakt mee te doen door de figuren der marodeurs op den achtergrond te plaatsen. Het werd een „neutraal” feest, waarbij het historische feit der inneming gesymboliseerd werd door een Grieksch-achtige bronzen juffrouw, uit de golven der zee oprijzend, een vaderlandsche vlag hoog geheven. Deze „Zeenimf”, geplaatst op het Asylplein, was den Afgescheidenen, die zich toenmaals „de geuzen” noemden, een gruwel. Waarom het feit verdoezeld? Zij riepen de Geuzenbroeders in den lande te wapen en stichtten hun Geuzenkerk, waarvan de gevelspreuk: „Si Deus pro nobis quis contra nos” klonk als een wapenkreet tegenover het neutrale gebaar der overigen. Bouwden de laatsten een Asyl voor oude en gebrekkige Nederlandsche zeelieden²⁾, de gereformeerden openden hun „Geuzengesticht” voor Nederlandsche weezen, halfweezen en verlatenen, waarover een rauwe, baardige steenen geus in den gevel waakt. Zij wenschten allerminst verdoezelende neutraliteit, maar verzamelden de „kleine luyden” bij de eerste-steenlegging der kerk in een „hagepreek”, en zongen den predikant, die bij de plechtige opening van het Geuzengesticht de daad der geuzen had geroemd, bij het afscheidnemen aan de boot toe: „Dat ’s Heeren zegen op U daal”.

En nu? De strijdlust der huidige „geuzen” is weinig verminderd, doch de geest van Kuiper heeft dien anders gericht. Tegenwoordig wordt de geuzengedachte slechts onderhouden in de... Katholieke kapel op het Martelveld, doch verdoezeld in de gepatenteerde geuzenstad, ondanks of misschien wel tengevolge van de goedbedoelde pogingen der verdraagzame patriotten.

Spruit die verdraagzaamheid voort uit eerbied voor de denkbeelden van andersdenkenden of zijn hier nog andere oorzaken aanwezig? Onverschilligheid stellig niet. In het algemeen, het werd reeds eerder opgemerkt, bezit de Briellenaar een krachtig ontwikkeld gevoel van eigenwaarde; bij zulken is verdraagzaamheid nimmer het gevolg van sociale onverschilligheid. Integendeel, er valt in Brielle een levendige belangstelling in het maatschappelijk gebeuren waar te nemen, die zich evenwel minder in daden dan in oordeelvellingen uit, welke ook door de meest eenvoudigen met overtuiging worden uitgesproken in een woordenrijkdom die verbaast. Veeleer is het de algemeene ontwikkeling der bevolking, die verdraagzaamheid in de hand

¹⁾ Been, Hist. fragmenten, deel III, blz. 253.

²⁾ Joh. H. Been: Onder Brielsche geuzen (Holl. Revue 1912, blz. 782 v.v.).
id. : De strijd om de Brielsche zeenimf (Gids 1897, II, blz.

werkt. Van deze ontwikkeling krijgt men een veel gunstiger indruk dan van die der plattelandsbevolking of der groote-stadsbewoners; het beschavingspeil is er ongetwijfeld hooger. Goeddeels moet dit verklaard worden uit de omstandigheid, dat in dit stadje zonder noemenswaardige afleiding veel gelezen wordt. In de groote stad gunnen de vele gemakkelikheden of wel de inspannende bezigheden haar bewoners weinig tijd tot verdieping; op het platteland zijn de groote afstanden reeds een bezwaar om gebruik te maken van een bibliotheek. In Brielle gelden noch de bezwaren van de groote stad, noch ook die van het platteland; er wordt veel gelezen. Reeds het kleine bibliotheekje van den zwakken Protestantenvond leent per winter 3500 deelen uit. Ook het succes der Volksuniversiteit wijst op een zekere begeerte naar ontwikkeling; zij telde al spoedig na haar oprichting een 100 leden. Het drukke bezoek der cursussen wijst in dezelfde richting. Een cursus over medezeggenschap en sociale wetgeving werd door 46 hoorders trouw bezocht, terwijl 52 leden een cursus volgden, gewijd aan klaviersonaten der klassieken ¹⁾.

Dit alles duidt op een diepere beschaving, welke eerbied kweekt voor de meening van anderen. Toch wil het mij voorkomen, dat de onderlinge economische afhankelijkheid en vooral ook het samenwonen eener zoo kleine groep eveneens de verdraagzaamheid in de hand werkt. Men leeft er als in een groote familie, waarin elke afwijking van het normale, gesanctioneerde onmiddellijk wordt bespeurd. En daar jeugd en geloofsmoed niet in voldoende mate aanwezig zijn, is er geen betere voedingsbodem te bedenken voor de ontwikkeling van het sociale „schaamtegevoel”. In een dergelijke groep treedt men in het openbare leven gewoonlijk met een zekere gereserveerdheid op, die zich ook als verdraagzaamheid voordoen.

Niet altijd en ook niet onder alle omstandigheden. Wat velen vooral ontbreekt — en dit is typeerend voor het kleine-stadsleven — is kritische zin, vooral de gave en de lust der zelfkritiek; dat maakt vooral de eenigszins minder ontwikkelden, „gruwelijk eigenwijs”. Dit moge van een psychologisch standpunt gezien, een gering bezwaar zijn voor den zelfstandigen kleinen ondernemer of den winkelier, het maakt anderen minder bruikbaar om als ondergeschikten werkzaam te zijn in een grooter bedrijf. „Een hoogst merkwaardig volkje”, aldus beoordeelde een leider van zulk een bedrijf zijn arbeiders, „je mag ze „nooit een aanmerking maken of ze vliegen op; vooral bij eenige ontwikkeling worden ze gruwelijk eigenwijs”.

Het zou evenwel onjuist zijn deze eigenschap maatschappelijk zonder waarde te achten. Juist de prikkelbaarheid voert soms tot een activiteit, welke men in deze „stad der ouden” niet verwachten zou.

¹⁾ Naar dezen maatstaf zou een soortgelijke cursus in Amsterdam 10.000 hoorders moeten tellen.

Een stoomtram-maatschappij ondervond dit tot haar schade. Jarenlang werd de snelste verbinding tusschen het vasteland van Holland en Brielle tot stand gebracht door de zg. Spoorboot, die tusschen Brielle en Vlaardingen voer. In 1918 kwam deze bootdienst evenwel in handen van dezelfde maatschappij, welke ook de stoomtramdienst van Rotterdam naar Brielle exploiteerde en aldus een lastigen concurrent onschadelijk hoopte te maken. Alras werd die stoombootdienst dan ook opgeheven, waardoor de Brielsche reizigers gedwongen werden van de stoomtram gebruik te maken. Maar men had buiten de Briellenaars gerekend. Deze staken de hoofden bijeen en stichtten een Naamlooze Vennootschap, die met succes onder de goede Brielsche burgers aandeeltjes van *f* 10.— tot *f* 500.— plaatste en daarna een eigen stoombootdienst op Vlaardingen exploiteerde. Deze „N. V. Spoorbootdienst Den Briel—Vlaardingen” is een schepping, waarop de Briellenaars trotsch zijn. Vraagt men hun inlichtingen omtrent de reisverbinding met Holland, dan kan men er zeker van zijn te worden uitgenoodigd, gebruik te maken van het „Brielsche bootje”. Er zijn winkeliers, die hun reizigers slechts willen ontvangen, wanneer deze „hun” bootje bevoordeelen. Het succes der onderneming is evenredig aan de strijdvaardigheid harer aandeelhouders; zelfs kon er over het jaar 1925 een kleine winst worden uitgekeerd, terwijl een gelijk bedrag onder het personeel werd verdeeld.

Doch in het algemeen gesproken is het maatschappelijk medeleven der Briellenaren weinig krachtig en hangt het succes eener onderneming er meer af van de eigenschappen van den leidenden persoon dan van de medewerking der betrokken groep. Het maatschappelijk gebeuren in het groote-stadsleven is daar — uiterlijk althans — vooral het werk van groepen en wordt in richting, tempo en kracht door de groepsverhoudingen bepaald: de personen staan op den achtergrond. In stadjes als Brielle is dat anders. Hier is vrijwel alle sociaal gebeuren terug te brengen tot het initiatief van bepaalde personen, wat door de meeste stadgenooten ook wel wordt erkend. De stichting van de gasfabriek en de groenteveiling, de aanleg van de waterleiding en het organiseeren van den stoombootdienst op Vlaardingen, het is alles steeds het werk van een bepaalden persoon geweest. In de geschiedenis der Brielsche afdeeling van den Protestantenbond treft men persoonlijkheden aan, wier eigenschappen beslisten over den bloei van dien bond; het gemeenteleven der Gereformeerden leeft op of verzwakt naar de mate van de kracht der persoonlijkheid hunner voorgangers. Men zou kunnen zeggen, dat in een kleine stad het sociaal effect van de persoonlijke handeling het grootst is.

Sociografisch is dit niet zonder beteekenis. Langen tijd toch heeft het anthropo-geografisch onderzoek geleid door het beperkt

physisch-geografisch determinisme van de oude anthropo-geografische school, bij de verklaring der sociale verhoudingen het oog vooral gericht op de physische factoren. Dit determinisme heeft ongetwijfeld als werkhypothese groote beteekenis gehad, wijl het aanspoorde tot het zoeken naar oorzaak en gevolg bij de verschijnselen, welke de anthropo-geografie in haar aandachtssfeer had gebracht, doch moest doodloopen, omdat ze in het zoeken naar de verklaring der maatschappelijke verschijnselen bij voorbaat het physisch-geografisch milieu souverain achtte. Toenemend sociologisch besef heeft ook den mensch met zijn tradities geworden historie, als motorische kracht geplaatst naast die geografische oorzaken. En niet alleen menschelijke groepen, ook personen krijgen bij nauwkeurig toezien en subtieler onderscheiden sociografisch beteekenis.

En nu is het opmerkelijk, dat juist in kleine plaatsjes als Brielle de beteekenis van de persoonlijkheid zooveel grooter is in haar maatschappelijk effect. Daarmede dient men rekening te houden bij de beantwoording van de vraag, wat Brielle van de toekomst te verwachten heeft. Want behalve van geografische factoren, is deze eveneens afhankelijk van de samenstelling der bevolking.

Uit een economisch oogpunt beschouwd is de ligging een zeer belangrijke geografische factor. Maar haar waarde is niet onveranderlijk, zooals Ratzel ons wil doen gelooven; ze hangt bv. ook af van de verkeerstechniek op een bepaald moment en wordt daardoor, sociaal-geografisch gesproken, een veranderlijke grootheid. Hoe treffend komt dat uit, als men let op de ligging van Brielle. Uit een verkeersoogpunt beschouwd eenmaal bevoorrecht, ligt het nu juist achteraf. Hoewel op nog geen 20 K.M. afstand van Rotterdam, duurt het bijna 2 uren, alvorens men die koopstad van Brielle uit met boot of tram bereikt heeft. Tot vèr in de 19e eeuw waren de verbindingen met de buitenwereld zoo slecht, dat des winters bij eenigszins langdurige vorst de prijzen der levensmiddelen er sterk opliepen. Nog in 1896 schreef de bekende Brielsche archivaris Johan Been: „We hebben als in een eigen rijkje geleefd, als het ware onder „elkaar ruilhandel gedreven . . . Men bedenke, hoe hier weinig of „niets op andere wijze van buiten inkomt. . .”¹⁾. De boot- en later de stoomtramverbinding hebben hier wel eenige verbetering in gebracht, maar afdoende is deze nog geenszins, zeker niet voldoende om voor Brielle een nieuwen economischen opbloei mogelijk te maken. Daartoe zijn snelverbindingen noodzakelijk, onmiddellijk aansluitend bij het wereldverkeer en ook straatwegen, geschikt voor auto-verkeer. Dit wordt in Brielle zeer goed begrepen, hoewel de oplossing voor een stad, aan alle kanten door ondiep en breed vaarwater omgeven, niet zoo eenvoudig is. Sommigen gelooven deze te kunnen

¹⁾ Vr. v. d. Dag, 1896 blz. 297 v.v.

vinden door den eeuwenouden weg, die noordwaarts over Rozenburg naar Maassluis voert, te moderniseeren. Sedert 20 Mei 1576 bezit Brielle het uitsluitend recht tot vervoer van passagiers en goederen langs dezen weg, welke oudtijds de snelste verbinding vormde voor de diplomaten, die tusschen Engeland en 's-Gravenhage reisden; de verpachting van het veer was een niet onbelangrijke bron van inkomsten voor de stad. Toen later het eiland Rozenburg gevormd was, bleek dit een ernstige verkeersbelemmering, doch Brielle was te zeer in beteekenis gedaald dan dat verbetering noodzakelijk geacht werd. En toch, hoe primitief was die verbinding! Wilde men naar Maassluis, dan moest men eerst over de Brielsche Maas gezet worden, daarna dwars over Rozenburg loopen naar het veer van Maassluis, om ten slotte het vasteland van Holland te bereiken. Vooral in den winter en met ijsgang was de tocht tijdroovend en niet zonder gevaar; menig Briellenaar weet nog te vertellen hoe hij, met de schietschouw overgezet, soms uren lang in het ijs bekneld, bleef ronddobberen. Maar Brielle heeft steeds, naijverig op zijn rechten, verbetering door particulieren tegengehouden. Toen een stoombootondernemer het dan ook waagde het veerrecht aan te tasten door personen en goederen van Maassluis naar Rozenburg over te brengen, daagde Brielle den snoodaard voor het gerecht, dat in 1891 besliste ten voordeele van de stad. Intusschen bleef alles bij het oude en werden tot voor eenige jaren langs denzelfden weg nog vrijwel dezelfde verbindingsmiddelen gebruikt, welke de reizende diplomaten der 16e en 17e eeuw gekend hadden. In 1925 eindelijk is met steun van de provincie en belanghebbende gemeenten een stoombootveer ingelegd, dat gelijktijdig een 200-tal passagiers benevens fietsen en eenige auto's van Brielle naar Rozenburg kan overzetten.

Velen achten echter deze verbetering weinig afdoende, vooral omdat men vijf malen van vervoermiddel wisselen moet alvorens het station Maassluis te betreden. Zij geven de voorkeur aan verbetering van den oostelijk loopenden weg naar Rotterdam over de eilanden Voorne, Putten en IJselmonde. Sinds jaar en dag vormt hier de z.g. „Grintweg Brielle—Nieuw Beijerlandsche veer”, zich voortslingerend langs de kruin der dijken, een veel gebruikte verbinding met de Maasstad. Niet minder dan 30 belanghebbende gemeenten en waterschappen hebben zich contractueel verbonden tot het onderhoud daarvan. Doch het moderne verkeer eischt korte en vooral rechte en breede verkeerswegen en vele stemmen gaan op om dit contract te ontbinden en te ijveren voor een weg, die voldoet aan deze eischen. De voorkeur heeft het z.g. Groene Kruis-plan, waarbij een weg ontworpen is, die in vrijwel rechte richting de eilanden doorsnijdend, Brielle en Rotterdam verbindt. Brielle roert

zich en tracht op alle wijzen de betrokken provinciale autoriteiten te overtuigen van het belang en de noodzakelijkheid van den aanleg van dezen weg.

Kan Brielle nu, met verwijzing naar de economische beteekenis van de stad of in stellig vertrouwen in een hoopvolle toekomst, steunende op een kloeke volkslaag, aandringen op een zoo kostbare wegverbetering? In de stad zelfe zijn, zooals we aantoonde, noch de economische noch ook de sociale krachten aan te wijzen, die een dergelijk vertrouwen zouden rechtvaardigen. Doch op het eiland Voorne en vooral ook in de nabijheid der stad zelfe heeft een belangrijke economische verandering plaats, die de behoefte aan snelverbindingen steeds sterker doet gevoelen: de tuinbouw komt op. Brielle wordt tegenwoordig omgeven door een zoom van tuinland, dat zelfs de poorten der vesting binnendringt. Verschillende oorzaken hebben deze ontwikkeling in de hand gewerkt. In de eerste plaats algemeene, zooals de bewustwording van den landarbeider en de betere credietverleening, maar daarnevens ook bijzondere, zooals de aanleg van de stoomtram en de crediet- en grondpolitiek van Brielsche geldgevers, die het den kleinen man mogelijk maakte met geleend geld een bedrijfje op te zetten. Goedkoop krijgt hij het geld niet: er worden hypotheeken op kassenbouw verstrekt tegen 7 tot 8 % rente; van een bedrag van *f* 3000.— voor het bouwen van een huisje wordt van 5 tot 6 % rente gevraagd, benevens 1 à 2 % provisie. Het spreekt van-zelf, dat de credietgevers bij voorkeur een dergelijk crediet verleen aan de jongeren en sterkeren, die nog een lang leven voor zich hebben en ook, dat slechts de ondernemenden een dergelijken last op de schouders durven nemen. Het behoeft nauwelijks betoog, dat onder den Brielschen menschenvoorraad weinig tuinders zijn. De stad vervult hier vooral de typische stedelijke functie van credietgeefster of beter nog credietbemiddelaarster, maar de eigenlijke werkers zijn jonge boerenarbeiders uit de omgeving, die hun kans willen wagen. Reeds ondervindt de stad de voordeelen van het opkomende bedrijf: er is een coöperatieve groenteveiling. In 1910, het jaar van oprichting, werd er slechts voor *f* 40.000 geveild, doch met de uitbreiding van het bedrijf steeg ook de omzet, die in 1925 ongeveer *f* 300.000 bedroeg. Groot is dit bedrag zeker nog niet als men het vergelijkt met den omzet van bekende veilingen, doch voor Brielle, dat tot voor korten tijd slechts achteruitgang kende, opent het nieuwe vooruitzichten, ziet men in de toekomst nieuwe mogelijkheden van economischen opbloei. Maar deze zal dan niet uitsluitend te danken zijn aan de nijvere Brielsche bevolking, doch niet minder aan de ondernemende tuinders.
